

УДК: 271.222 (470 + 571) (477.83)"1965/1991" (045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1474>

**ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ,
ЕКОНОМІЧНИЙ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ
АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ
РУСЬКОЇ (РОСІЙСЬКОЇ)
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ПІД ТИСКОМ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (1965—1991 рр.)**

Ярослав СТОЦЬКИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0429-8740>
професор, доктор історичних наук,
Тернопільський національний
технічний університет імені Івана Пулюя,
кафедра психології,
вулиця Руська, 56, 46001, Тернопіль, Україна,
e-mail: jarstotskyj@ukr.net

Мета розвідки — розкрити всебічну діяльність Руської (Російської) Православної Церкви (РПЦ) у Львівській області в під тиском на неї різних органів державної влади. *Хронологічні межі* дослідження — 1965—1991 рр. *Об'єктом* дослідження є православні священники і парафії РПЦ, а *предметом* — численні репресивні методи органів державної влади, які використовувалися для обмеження богослужіння, діяльності православних громад, зняття їх з реєстрації та закриття храмів з метою зменшення релігійності та поширення атеїзму. Цей процес тривав до другої половини 1980-х років. Горбачовський період відзначився послабленням боротьби комуністичної влади з релігією, що знайшло своє відображення у легалізації УГКЦ (1989 р.) і УАПЦ (1990 р.) за рахунок відтоку парафій від РПЦ МП.

Детально висвітлено різноманітні методи контролю і тиску різних органів тодішньої атеїстичної влади на служіння православного духовенства, функціонування православних парафій і їхніх храмів.

Методологічною основою дослідження є принцип системного та структурного підходів на основі застосування низки наукових методів: архівних та історіографічних досліджень, наукового опису, інтерпретації, реконструкції тощо.

Ключові слова: священники, храми, віруючі, парафії, державна влада, православ'я, уповноважений, Руська Православна Церква.

Yaroslav STOTSKIY

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0429-8740>

Professor, PhD hab. (History).

Professor at the Department of Psychology

Ternopil Ivan Puluj National Technical University

Ternopil, Ukraine.

e-mail: jarstotskyj@ukr.net

**POLITOLOGICAL, ECONOMIC
AND SOCIOLOGICAL ANALYSIS
OF THE ACTIVITIES OF THE RUSS (RUSSIAN)
ORTHODOX CHURCH IN LVIV REGION
UNDER THE PRESSURE OF GOVERNMENT
AUTHORITIES (1961—1991)**

The article, based on archival sources, provides the study of the apogean and perigeal phases of activities and status of the Russian Orthodox Church (ROC) in Lviv region in the last 26th-year-existence of the Soviet Union in the terms of political, economic and sociological analysis. Multiple methods of control and pressure from various atheistic government authorities on the service of the Orthodox clergy, the operation of Orthodox parishes and their churches are highlighted in detail. Thus, in order to limit the influence of parish priests, the regional commissioner of the Council for Religions, under the existing laws on cults, restricted the interference of the clergy in the activities of parishes, defining their functions only as liturgical duties without permission to be members of elected, executive religious G20 communities, which were not subjected to the diocesan administration.

Having taken over the parish of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) in the second half of the 1940s with the help of the communist authorities, the ROC in the Lviv region in 1965 had 692 registered communities and churches with 489 priests. For instance, on April 1, 1945, there were only 11 functioning Orthodox churches in the Lviv region, which were served by one bishop and 12 priests.

But as the economic situation of the ROC was not only stable but also growing, the number of clergy was also stable, the religiosity of the population of the region did not decrease — the state authorities intensified anti-Orthodox actions. In particular, it imposed administrative fines on priests who violated the law on cults, deregistered religious communities, closed existing churches, intensified atheistic propaganda in all spheres of society, and used dynamically inactive churches for so-called socio-cultural and economic needs (for clubs, archives, museums, libraries, warehouses for various purposes, etc.).

Keywords: priests, churches, believers, parishes, state authority, Orthodoxy, commissioner, Russian Orthodox Church.

Вступ. На основі архівних джерел досліджено апогейні та перигейні етапи діяльності і становища Руської (Російської) Православної Церкви (РПЦ) у Львівській області в останньому 26-літті існування Радянського Союзу в контексті політологічного, економічного і соціологічного аналізу.

Мета дослідження — розкрити всебічну діяльність РПЦ у Львівській області в 1965—1991 роках під тиском на неї різних органів державної влади. *Об'єктом* дослідження є православні священники і парафії РПЦ, а *предметом* — численні репресивні методи органів державної влади, які використовувалися для обмеження богослужінь, діяльності православних громад, зняття їх з реєстрації та закриття храмів з метою ослаблення впливу РПЦ на населення Львівщини, зменшення його релігійності і поширення атеїзму. Цей процес тривав до другої половини 1980-х років.

У горбачовський період комуністична влада послабила свою боротьбу з релігією, що знайшло своє реальне відображення у легалізації УГКЦ (1989 р.) і УАПЦ (1990 р.), спричинилось до різкого зменшення парафій РПЦ (із 1990 р. — УПЦ) із 702 у 1989 році до 166 — у 1991 році, які трансформувались у структури УГКЦ чи УАПЦ. А це свідчить, що не тільки конфесійний аспект, конфесійна ідентичність, але й політичний контекст мали на це суттєвий вплив, оскільки 1989—1991 рр. — це роки боротьби українців за незалежність України і впливу на неї російської союзної чи федеративної політики. І хоч це ретросторичний досвід, але він є актуальним, бо сьогоднішня Росія усіма зовнішніми і внутрішніми засобами прагне відродити, якщо не СРСР, то «велику Росію», яку без України, як її провінції чи рабського сателіта, не уявляє, тому й утримує усілякими способами нечисленні острівці-парафії і монастирі Московського православ'я на західноукраїнських землях у своїх стратегічно-політичних планах. І така рефлексія вписується у аспекти прогнозування нашого дослідження.

Як впливає із нашого попереднього дослідження [1, с. 442], на початку 1965 року в західноукраїнських областях (Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській) діяло 1529 зареєстрованих громад РПЦ, 1529 зареєстрованих храмів (із них постійно діючими було 998 церков), два єпископи (Львівсько-Тернопільської та Івано-Франківської

епархій), 979 священників. Із цих загальних даних у Львівській області діяли 692 зареєстровані громади і стільки ж церков, служили 489 священників, один єпископ, чотири диякони і 492 псаломники [1, с. 339]. Отже, сконцентруємо наше дослідження на діяльності російського православ'я у Львівській області під репресивним тиском державної влади у зазначених хронологічних рамках.

Методологічною основою дослідження є принцип системного та структурного підходів на основі застосування низки наукових методів: архівних та історіографічних досліджень, наукового опису, інтерпретації, реконструкції тощо.

Основна частина. У Львівській області в 1965 році, за архівними даними, згідно з річним інформаційним звітом обласного уповноваженого Ради в справах релігії при Раді Міністрів СРСР М. Вінніченка від 29 січня 1966 року, станом на 1 січня 1966 р. було зареєстровано 480 священників РПЦ, один єпископ, три диякони, 479 псаломників, 689 релігійних громад і стільки ж храмів, 3140 членів парафіяльних виконавчих органів [2, арк. 2—6]. Із цих даних випливає, що 32 парафії знаходилися у містах, із них 17 — у Львові, у сільських населених пунктах — 452 і стільки ж діючих храмів, решта — 205 громад були «в основному малочисельні і затухаючі» [2, арк. 3]. Терміном «затухаючі» уповноважений визначав парафії і храми, які не мали постійного пароха або зовсім були без духовної обслуги, бо у Львівській області уповноважений ввів т. зв. методу: одна парафія — один храм, один священник, на відміну від уповноважених сусідніх областей, де священнику дозволялося здійснювати відправи у храмах 2—3 парафій. У львівських «затухаючих» парафіях віруючі, не маючи свого пароха, відвідували богослужіння у храмах сусідніх парафій, де був постійний парох, бо на їхні численні прохання до уповноваженого і єпархіального управління із призначенням їм постійного священника позитивного результату не було, у кращому випадку їм могли прислати священника для здійснення богослужінь у великі релігійні свята. Тому, втративши надію щодо постійного пароха і, відповідно, постійних недільних і святкових богослужінь у храмах своїх парафій, вони з часом перестали подавати такі клопотання. Це планував використати уповноважений, щоб зняти такі «затухаючі» громади із реєстрації і закрити їхні храми.

Атеїзація суспільства державною владою очікуваних результатів не приносила. Відвідування богослужінь (у чисельному вимірі) не зменшувалось серед усіх категорій населення, і в цьому контексті слід вбачати ефективність духовно-релігійної праці священників. Із зазначених 480 священників віком до 40 років було 56, 406 священників до 1945 року закінчили духовні академію і семінарії УГКЦ, а духовну академію і семінарії РПЦ закінчили після 1945 року, відповідно, 9 і 65 осіб [2, арк. 5] із 446 у всій Україні. У тому ж році мали намір вступити у духовні семінарії РПЦ 18 осіб, яких для цього підготували місцеві парафіяльні священники, але вдалося це зробити лише двом, і не останню роль в цьому відіграли місцеві державні органи влади, які всілякими способами блокували чи відмовляли їх від вступу. Пересвідчившись у таких «стараннях» влади, священники радили потенційним абітурієнтам семінарій виїжджати на сезонні роботи в східні області, і вже звідти подавати вступні заяви в семінарії, що давало більше шансів на вступ.

Тож у Львівській області контроль за дотриманням діючого законодавства про релігійні культу здійснювався усіма органами влади, а не тільки уповноваженим Ради в справах релігії. Особлива роль у цьому відводилася як адміністративним комісіям при виконкомах, районних, міських, сільських, селищних Рад депутатів трудящих (утворено 15.12.1961 р.), які розглядали «всі справи про вчинення адміністративних проступків, за які передбачено накладення адміністративних стягнень» відповідними законами СРСР і УРСР, так і комісіями сприяння виконкомам Рад депутатів трудящих із додержання законодавства про релігійні культу (утворено 26.11.1966 р.), але які не мали адміністративних прав, а тільки контрольно-наглядову, перевіряючу і пропозиційну функції [3, с. 182—193]. В першу чергу під прискіпливий контроль попадали священнослужителі, діяльність яких обмежувалася тільки богослужбовими обов'язками, що випливало із «Інструкції про застосування законодавства про культу» від 16 березня 1961 року, затвердженої постановою Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР і Ради в справах РПЦ, згідно з якою управління усіма фінансовими і господарськими справами у парафіях мали право здійснювати тільки виборні органи парафій, а не священники, яких, як настоя-

телів храмів, наймала релігійна громада і які не мали права входити до складу її виборних виконавчих органів і, загалом, парафія не підпорядковувалася єпархіальним управлінням, а внески на її потреби давала добровільно [3, с. 172—182]. Тобто, цією перебудовою Інструкцією державна влада переформатувала управління парафіями, обмеживши вплив духовенства на них і, загалом, на населення. Але під контролем влади й надалі залишалася діяльність священнослужителів і релігійних громад. В унісон цій Інструкції під тиском Ради в справах РПЦ Московська патріархія привела свої церковні статuti і положення згідно з чинним законодавством, погодила їх із державними органами і внесла «Положення про управління Руською Православною Церквою», яке прийняла на архієрейському соборі РПЦ, який відбувся 18 липня 1961 року. І тільки в роки перебудови у червні 1988 року це Положення було відмінене і прийнято новий статут про управління РПЦ. Наприклад, комісії сприяння у Львівській області у 1965 році з усіх виявлених порушень законодавства про культу визначили три основних види: тиск духовенства РПЦ на членів виконавчих органів парафій, щоб через них мати більший вплив на населення; втручання священників у фінансову та організаційну діяльність, щоб витягнути для себе незаконні певні кошти; протиставлення священників і активу парафій заходам, які проводили проти них місцеві органи влади [2, арк. 7—8]. За такі дії священники знімалися уповноваженим із реєстрації терміном від 1 до 3 місяців.

Але й місцеві представники влади також не поодинокі порушували законодавство про культу: давали розпорядження райфінвідділам, закривали зареєстровані храми, забирали ключі від храмів, забороняли дзвонити у церковні дзвони, втручалися у розпорядок ведення богослужінь і т. п. Такі дії органів державної влади викликали гостре невдоволення віруючих, поглиблювали їхню релігійність на противагу до такої агресивної і, по суті, незаконної атеїзації. За такі дії цих місцевих державних функціонерів керівники районних чи обласних партійних комітетів могли хіба що, так би мовити, пожурити попередженням, і не більше.

У 1965 році уповноважений отримав понад 200 скарг і заяв від віруючих 25 громад про відновлення богослужінь у їхніх храмах, де не було свя-

щеннослужителів [2, арк. 11]. Комісіями сприяння було встановлено, що священники знають про те, що їхні проповіді прослуховуються, тому вони були нетривалі і суто теологічні. Але релігійність зростала, наприклад, на Великодньому богослужінні в церкві м. Городок були присутні 2,5 тисячі віруючих, яких храм не міг вмістити, тому вони заповнили не тільки подвір'я церкви, але й сусідні вулиці. Подібно було в усіх храмах Галичини. За демографічним поділом, із них 30% становили віруючі похилого віку, 40% — середнього, 30% — молодь і діти, 40% становили чоловіки, 60% — жінки [2, арк. 15—16].

Якщо довіряти даним уповноваженого, у Львівській області впродовж 1965 року було здійснено 58,5% св. Тайни хрещення від записів у ЗАГСі, відповідно, св. Тайни шлюбу у церкві — 27,9% та обряду похорону 72,1% [2, арк. 16]. Але державна влада, на противагу цим св. Тайнам і обрядам, які здійснювалися в церквах, намагалася впровадити в суспільство радянські обряди і традиції.

Якщо в 1964 році дохід релігійних організацій складав 1242595 крб., то у 1965 році 121187 крб., відповідно, дохід єпархіяльного управління — 338247 крб. у 1964 році, а у 1965 році 269719 крб. Прихід у 1965 році був від відрахувань від релігійних громад — 161 266 крб. — це внесок на єпархіяльні потреби і пенсійний фонд від реалізації свічок — 100360 крб., інші надходження — 8 102 крб. А видатки єпархіяльного управління склали 434113 крб., із них утримання штату єпархіяльного управління — 27750 крб., відрахування патріархії — 15 тис. крб., виплата пенсій — 152691 крб., відрахування у Фонд миру — 5 тис. крб., інші витрати — 233762 крб. [2, арк. 17].

Отож, матеріальне становище релігійних організацій було більш-менш міцне, але відсутність дотацій Московської патріархії на пенсійний фонд ставило єпархіяльне управління у складне становище, а тому духовенство мало намір схилити виконавчі органи парафій збільшити на 1966 рік добровільні внески на потреби єпархії і патріархії, а також збільшити реалізацію свічок. У 1965 році єпархіяльне управління перевело на рахунок Московської патріархії уже 175 тис. крб. і зробило велику заявку на свічки [2, арк. 17—18].

На початку 1965 року у Львівській області було 655 недіючих (закритих) церков РПЦ, із яких 47

використовувалися для соціальних потреб, 230 — для господарських потреб, але, характерно, що із кількості використовуваних храмів — 85 було переобладнано, а не використовувалося — 369, із яких найбільше, від 34 до 46, у Бродівському, Городоцькому, Дрогобицькому, Золочівському, Пустомитівському, Старосамбірському, Стрийському районах [4, арк. 50].

Щодо закритих чи недіючих «затухаючих» храмів, про відновлення богослужінь у яких добивалися релігійні громади і прохання яких ігнорував обласний уповноважений, але до цього аспекта не був індиферентним Львівсько-Тернопільський єпископ Даміан. Він 27 січня 1965 року написав рапорт (не записку, не заяву, не прохання, не повідомлення тощо, а саме рапорт як статутну форму усної або письмової доповіді, яку використовують при звертанні військовослужбовця до начальника. — Я. С.) уповноваженому Ради у справах РПЦ при РМ СРСР по УРСР Григорію Пінчуку, у якому повідомляв, що на його ім'я (єп. Даміана. — Я. С.) надійшли прохання від о. Василя Коляди — старосамбірського благочинного; о. Стефана Білинського — дрогобицького благочинного; о. Романа Сологуба — сокальського благочинного із проханнями дозволу щодо відкриття недіючих в останніх роках храмів («затухаючих») і призначити туди, у кожен парафію, де є такі храми, священника, але, якщо б це було неможливо, то хоч би мати дозвіл доїжджати у ці громади, із правом проведення богослужінь у цих храмах, настоятелям із сусідніх парафій. У благочинні це мотивували тим, що в недіючих храмах почали проводити богослужіння підпільні греко-католицькі священники, а також серед віруючих цих громад проводять активну місіонерську роботу єговісти. І, щоб цьому запобігти, благочинні й просять активізувати діяльність недіючих храмів у своїх благочинних, і вже для цього визначили конкретних священників із сусідніх парафій. Але без дозволу республіканського уповноваженого Ради Григорія Пінчука єпископ Даміан не міг цю проблему вирішити, тому своїм рапортом просив у нього позитивного вирішення [5, арк. 52—54].

Чи через цей рапорт, чи з інших причин, але в жовтні 1965 року замість єпископа Даміана на Львівсько-Тернопільську єпархію був призначений інший очільник — єпископ Миколай — колишній греко-католицький парох с. Пробіжна Чортківсько-

го району — Євген Юрик. А уже в грудні того ж року єпископ Миколай отримав від настоятеля храму в Москві о. Миколи Ешлімана і настоятеля церкви в м. Дмитрове о. Гліба Якуніна копію відкритого листа патріархові Олексію, у якому звинувачували Раду в справах РПЦ і місцевих уповноважених Ради в їхньому незаконному втручанні у внутрішні справи Церкви (маються на увазі згадані Інструкція і Положення від 1961 року) з вимогами до патріарха, щоб він цей аспект поставив перед урядом СРСР, щоб вжив заходи щодо усунення порушень радянських законів про культу, а саме: відмінив незаконне закриття храмів; припинив порушувати принципи свободи совісті щодо дітей; припинив незаконне втручання у фінансову діяльність релігійних громад [2, арк. 21].

Із подібними листами ці священники звернулися в Президію Верховної Ради СРСР і прокуратуру СРСР. Єпископ Миколай копії цих листів повернув в патріархію, при цьому висловив думку, що священники Ешліман і Якунін самозвано виступають від імені РПЦ і що їхня заява не відповідає дійсності [2, арк. 22]. За це патріарх Олексій позбавив обох священників сану. Відкритої підтримки заяви священників Ешлімана та Якуніна не було, бо духовенство боялося втратити кар'єру або бути засланими в ГУЛАГи, але, напевно, мовчки погоджувалося із змістом заяви, її вимогами.

5 квітня 1966 року уповноважений Ради в справах релігії при РМ СРСР по Львівській області М. Вінніченко надіслав першому секретареві Львівського обкому КП України В. Куцеволу виписку із рішень синоду РПЦ від 31 березня 1966 року і програму святкування двадцятиліття «возз'єднання» УГКЦ із РПЦ на Львівському соборі 8—10 березня 1946 року, і при цьому зазначив, що зміст доповідей і проповідей, які будуть виголошуватися на ювілей, узгоджені із Радою в справах релігій при Раді Міністрів СРСР [2, арк. 60]. Це ювілейне святкування стало демонстрацією експансії московського православ'я на західноукраїнських землях у контексті заборони, але не ліквідації УГКЦ, яка, попри репресії державної влади, діяла у підпіллі до 20 листопада 1989 року, і у 1965 році у Львівській області, за даними обласного уповноваженого, налічувала 136 греко-католицьких священників і близько 380 черниць і ченців [2, арк. 18], та ще стільки ж священ-

ників і чернецтва в Івано-Франківщині та Тернопільщині, маючи для своїх відправ кілька сотень підпільних домашніх церков у цих трьох областях.

Для участі в ювілейі прибуло кільканадцять митрополитів, архієпископів, єпископів, архімандритів РПЦ із усього СРСР та 97 священників із Західної України, які цю подію відзначали впродовж 23—25 квітня 1946 року. У перший день святкування з доповіддю виступав патріарх Московський Олексій, а також владики і священники західноукраїнських епархій та два миряни. Після закінчення своєї доповіді патріарх Олексій підніс у сан архієпископа владикау Львівсько-Тернопільської епархії Миколая. Наступного дня відбулося урочисте архієрейське богослужіння, оголошено послання патріарха Олексія і екзарха України Іосафа у соборі Св. Юрія. Того ж дня, 24 квітня, у процесі літургії 29 священникам були вручені нагороди патріарха, а о 15:00 була трапеза і перегляд фільму «Золотий ювілей», під час яких була отримана телеграма про смерть екзарха України — митрополита Іосафа (яка рефлексійна ознака. — Я. С.), тому в архієрейській каплиці відбулася молитва. Того ж дня в усіх храмах РПЦ Львівської області відбулися подячні літургії із проповідями на тему т. зв. «возз'єднання». 25 квітня учасники ювілею відвідали Личаківський цвинтар, де на могилу голови «ініціативної групи» о. Доктора Гавриїла Костельника поклали вінки, згодом також поклали вінок на спільну могилу загиблим воїнам у т. зв. Великій Вітчизняній війні, яка знаходилася на Холмі Слави. Після цього поїхали в Почаївську Лавру, де у соборі відправили спільний молебень, а, повертаючись до Львова, відвідали храм у м. Бродах. Усе це ювілейне дійство фотографували кореспонденти АПН і ТАСС і потім широко висвітлювали у ЗМІ, до того ж був змонтований документальний фільм про цей ювілей. 26 квітня учасники ювілею роз'їхалися.

Організатори святкування сподівалися на масову ейфорію віруючих, чисельну участь їх у святкових богослужіннях, широкого схвалення ними цієї 20-літньої події і т. п. Але цього не відбулося, наприклад, під час всеношної літургії у соборі Св. Юра віруючих було небагато; у Почаївській Лаврі — також, тільки під час архієрейського недільного богослужіння було кілька тисяч парафіян, які, швидше, із цікавості прийшли, щоб побачити таку вели-

ку кількість архієреїв, бо такого у Львові давно не було. Але, в основному, серед віруючих, а це два покоління із трьох колишніх чи підпільних на той 1966 рік греко-католиків, поширювалися розмови, що «цей ювілей проводиться для того, щоби показати за кордоном наявність у нас повної свободи віросповідання» і «що кращим ювілеєм було би вільне відправлення служб в приписних і дочерніх церквах», а «невіруючі розглядали ювілей як спробу церковників посилити свій вплив на віруючих» [2, арк. 65].

Отож, ні комуністичній державній владі, ні владі Московського патріархату не вдалося використати цей ювілей для поширення та поглиблення російського православ'я в західноукраїнських областях, про що і свідчить незначна кількість віруючих у цьому святкуванні і, по суті, ігнорування його ними, і негачія.

А ось під час Великодніх свят 1966 року храми Львівщини були переповнені, але у саму Великодню неділю, коли проводилися тільки ранішні богослужіння, на них було дуже мало дітей шкільного віку. Це пояснюється тим, що школи, комсомольські організації, за вказівкою влади, широко «організували для школярів молодших класів примусові походи в музеї, у ліс, до могил загиблих у боротьбі за радянську владу від рук українсько-буржуазних націоналістів», а старшим класам «оголосили в суботу» і у Великодню неділю «недільники для збирання металолому, упорядкування скверів, парків, спортивних майданчиків і дворів» [2, арк. 69].

Із 3 по 6 вересня 1966 року у Львові перебувала делегація Всесвітньої Ради Церков у складі шести осіб: М. Фішер — голова делегації, пастир (Швейцарія), Д. Скоглунд — викладач коледжу для баптистів у м. Рочестері (США), Р. Сленчка — професор університету в м. Гейдельберг (ФРН), Ф. Бутьер — професор теологічного інституту, пастир (Франція), М. Кіцеєку — професор теології в православному інституті в м. Сібіу (Румунія), Е.-К. Гренендік — службистка у секретаріаті Всесвітньої Ради Церков (Нідерланди), яких супроводжували представники Відділу зовнішніх відносин Московської патріархії РПЦ А. Владіміров і перекладач того Відділу П. Кутєпов, секретар арх. Миколая — М. Павлюсюк, настоятель Св.-Георгіївської церкви — В. Імшеннік, священник Св.-Преображенської церкви С. Кремінецький. Члени делегації відвідали кате-

дральний собор Св. Юрія, Св.-Преображенську, Св.-Миколаївську, Св.-Георгіївську церкви у Львові, Високий Замок, Личаківський цвинтар, Холм Слави, по дорозі до Почаївської Лаври — церкви у с. Запитів і в м. Броди. В Успенському соборі лаври їх зустріли і привітали намісник лаври архімандрит о. Августин, благочинний лаври о. ігумен Каллінік, які провели для членів делегації екскурсію свяченою. Антирадянських і антиправославних висловів від членів делегації не було, про що свідчать: рапорт арх. Миколая, рапорт протоієрея о. В. Імшенніка, звіт протоієрея о. С. Кремінецького та інформаційна записка обласного уповноваженого С. Вінніченка [6, арк. 128—142]. Конструктивного імпульсу до відносин між Всесвітньою Радою Церков і РПЦ Московського патріархату цей візит не накреслив.

Наприкінці 1966 року станом на 15 вересня у Львівській області знаходилося 869 недіючих храмів, із них православних церков — 666, костелів — 194, синагог — 8, кірх — 1. Із кількості недіючих православних церков для соціально-культурного призначення використовувалися 47, а для господарського 173 церкви. Окрім того, у 1960—1966 роках державною владою було ліквідовано (знищено) 5 церков та 8 згоріло, із решти недіючих церков у 389 ключі від них знаходилися у віруючих [2, арк. 77]. Тому в цих церквах у багатьох випадках віруючі проводили молебні без священника, так як уповноважений блокував туди їхнє призначення. Або відправи у таких храмах підпільно проводили священники УГКЦ, яких запрошували віруючі. Так, наприклад, це було у селах Биків і Ріпчиці (тепер приєднане до с. Опори) Дрогобицького району, чи у с. Тучапи Городоцького району, або у передмісті Львова — Голоско. А там, де у віруючих не було ключів від церкви, вони проводили молебні на подвір'ї церкви у кожні релігійні свята, наприклад у с. Пониква Бродівського району [2, арк. 78].

Але такі молебні — це як крайній вихід, тому люди вимагали у влади відкриття закритих храмів і реєстрації їхніх релігійних громад. Такі прохання надходили від віруючих сіл Поникова, Нем'яч Бродівського району, с. Лозина Яворівського району, сіл Бодачів і Савчин Сокальського району, сіл Воютичі і Конюшки-Королівські Самбірського району, с. Гуменець Пустомитівського району, с. Утішків Буського району, с. Гряда Нестеровського (тодішнього)

району, передмістя Львова — Голоско [2, арк. 79]. З цієї причини уповноважений М. Вінніченко, інформує першого секретаря Львівського обкому КП України В. Куцевола і голову Львівського облвиконкому С. Стефаніка, просив їх, щоб вони дали вказівки місцевим органам влади області ретельно розібратися окремо із кожною недіючою церквою і зобов'язати виконати рішення облвиконкому щодо питання використання недіючих храмів [2].

У багатьох випадках місцеві органи влади віднеслися до виконання вказівки облвиконкому, яка незабаром надійшла, пасивно або повільно, зволікаючи із її виконанням, бо не бажали для себе негативної опінії від віруючих місцевих незареєстрованих громад, серед яких вони проживали, тому «годували» облвиконком систематичними обіцянками, що ця вказівка на контролі і найближчим часом закриті неосвоені храми будуть використовуватися для соціально-культурних чи господарських потреб. І так тривало із року в рік, процес освоєння закритих храмів або йшов повільно і толерантно, або був загальмований обіцянками, — усе це залежало від місцевих керівників і впливу на них релігійних громад, взаємного порозуміння між ними, чи компромісу. Наприклад, деякі голови колгоспів, обговоривши це питання із місцевою громадою, щоб не попадати під надмірний тиск облвиконкому, освоювали закриті церкви формально, а саме завозили всередину храму кілька кубометрів дощок і рапортували в облвиконком і райвиконком, що храм використовується як колгоспний склад пиломатеріалів. І таким методом проблема була знята та усіх влаштувала і, що дуже важливо, внутрішній інтер'єр храму зберігався, що задовольняло й віруючих, які й надалі могли проводити в ньому самостійні несанкціоновані молебні чи богослужіння, на які запрошували або православних священників із сусідніх зареєстрованих парафій (які за такі відправи могли бути зняті на декілька місяців із реєстрації уповноваженим, якби він про це взнав), або — підпільних греко-католицьких священників (яким за це загрозувало навіть клькарічне ув'язнення).

Але, якщо місцеві керівники влади чинили невміло, поспіхом, ігнорували прагнення віруючих під час освоєння храмів для господарських потреб чи під час проведення заходів щодо обмеження релігійної діяльності, тоді віруючі чинили їм опір, виникали «антисупільні прояви», як це означував уповноважений

Ради в справах релігій Львівської області. Такі дії органів місцевої влади й були причиною цих «проявів». Наприклад, 9 квітня 1972 року в с. Черемхів Жидачівського району на Великодні свята голова сільради, парторг колгоспу «Шлях Леніна», начальник Ходорівського «Міжколгоспбуду» вирішили припинити дії віруючих, які зібралися біля закритої церкви і дзвонили у дзвони. Але, коли віруючі їм не підкорилися, то ці місцеві діячі викликали наряд міліції і перерізали шнурки у дзвонів. Це зумовило гостре обурення у вірян і фізичний спротив міліціонерам, а один віруючий навіть ліг під колеса оперативної машини, щоб перешкодити проїзду міліціонерів до церкви. А ввечері у хатах голови сільради і парторга колгоспу були розбиті вікна [7, арк. 3].

Інший випадок. 2 червня 1972 року група працівників Дрогобицького райвиконкому, активістів радгоспу «Новокропивницький» і співробітників міліції без проведення відповідної роз'яснюючої роботи із віруючими с. Смільна Дрогобицького району здійснила освоєння закритої церкви для господарських потреб — як склад для мінеральних добрив. Слід зазначити, що такі склади міндобрив, мастильно-паливних продуктів, лако-фарбових виробів своїми концентрованими хімічними випарами дуже знищували внутрішній інтер'єр храмів: розписи стін, ікони, покриття світильників і виробів із дерева тощо. Дія цих активістів, зрозуміло, викликала гостре невдоволення віруючих громади села, яких зразу ж зібралося близько 150 осіб, щоб чинити спротив. Вони викрикували на адресу активістів погрози і різні образи, наприклад, погрожували не виходити на роботу. А потім віруючі зірвали замки із церковних дверей, увійшла в храм, забрали і викинули у річку 5 тонн міндобрив, які туди завозили ці активісти. Ввечері голова Новокропивницької сільради і директор радгоспу були побиті камінням невідомими. І до 12 червня група робітників 4 відділу радгоспу, чисельністю близько 50 осіб, не виходила до праці [7, арк. 4].

Отож, такі радикальні, і, по суті, необдумані, належно не підготовлені методи місцевих радянських партійних і господарських функціонерів щодо освоєння закритих храмів чи проведення у них чи біля них несанкціонованих святкових богослужінь чи молебнів викликали рішучий опір вірян і загострювали й без того негативне ставлення до комуністичної влади західноукраїнського суспільства.

Суттєвих змін у діяльності РПЦ у Львівській області у першій половині 1970-х років не відбулося. Як і раніше діяли 689 зареєстрованих релігійних громад і стільки ж храмів, які обслуговували 467 священників, здійснення св. Тайн і обрядів духовенством у церквах залишалося на попередньому рівні, більшість заяв від віруючих, знятих із реєстрації громад та із населених пунктів, де були закриті церкви, в різні органи партійно-державної влади не зменшувалася, але й позитивного результату для них також не приносила.

Станом на 1 липня 1985 року таких закритих церков було 386, із них чотири костели, три дзвінниці, дві синагоги, решта — церкви. А всього на зазначену дату в області було знято з реєстрації 1006 храмів, переважна більшість із яких були церкви. І на вказану дату 601 із них влада змогла освоїти, а 19 — зруйнувати. Освоєні храми використовувалися для різного призначення, залежно від потреб районів області: 136 — для соціально-культурних потреб, зокрема 61 — музеї, шість — картинні галереї, 52 — будинки трауру, 39 — архіви, 17 — інші соціально-культурні потреби, а із 150 храмів для потреб народного господарства 102 використовували як склади, в основному — колгоспні, 39 — архіви, 9 — для інших господарських потреб, тобто із тих освоєних храмів 309 було освоєно до 1980 року, а показана вище розкладка стосується 292 храмів, освоєних у 1980—1985 роках [8, арк. 1—2]. Тому обласному і районним виконкомам, щоб вирішити проблему із заявами віруючих, необхідно було або інтенсивно освоювати закриті «пустуючі» храми, або їх, спільно із уповноваженим, зареєструвати одночасно із реєстрацією релігійних громад. Перше, освоєння, як впливає із порівняльного аналізу, йшло повільно, а друге — було ще неможливе, бо політика державної влади щодо релігій в радянському суспільстві й надалі була націлена на атеїзацію, на боротьбу з релігією. Тому численний потік заяв віруючих про поновлення реєстрації їхніх громад і храмів тривав й надалі.

Отож, обласна партійно-державна влада й надалі продукувала вказівки, рішення, постанови бюро Львівського обкому КПУ, відповідні заходи, скеровані на освоєння культових споруд, знятих з реєстрації для господарських і соціально-культурних потреб, намагалася впровадити у життя суспільства

нові радянські традиції, свята і обряди, контролювати діяльність як легальних, так і нелегальних конфесій, залучаючи до цього Управління внутрішніх справ області, прокуратуру, УКДБ, обласні і районні суди, одночасно зміцнюючи склад комісії сприяння, посилювати атеїстичну пропаганду ЗМІ товариством «Знання», Інститутом суспільних наук АН УРСР, музеєм історії релігії і атеїзму, забезпечувати підготовку і перепідготовку лекторів, агітаторів-атеїстів, організаторів атеїстичної роботи, активізувати діяльність клубів ім. Я. Галана, гуртків «Юний атеїст», пересувних клубів «До світла», а за порушення законодавства про культури, виявлені і подані комісіями сприяння виконкомам сільських Рад народних депутатів, адмінкомісіями при райвиконкомах, рішуче оштрафувати священнослужителів, а також здійснювати профілактичну роботу щодо своєчасного попередження порушень законодавства про культури.

Звітні інформації із райвиконкомів КПУ Львівщини надходили щорічно і щорічно виходили постанови бюро Львівського обкому КПУ, направлені на атеїстичну роботу, але зазначена проблема щодо заяв віруючих й надалі залишалася невирішеною. Більше того, тенденція влади знімати з реєстрації релігійні громади і закривати церкви не припинялася, хоча дещо сповільнилася. Так, якщо у 1965—1974 роках в СРСР щорічно закривали по 48 церков, то у 1974—1985 роках — по 22 церкви щорічно [9, с. 456]. У 1986 році в Україні було знято з реєстрації 15 православних громад, закрито стільки ж церков, а у 1987 році — ще 6, тож наприкінці 1987 року в Україні діяли 3971 православна громада із 6806 всіх громад РПЦ в СРСР [9, с. 460—461].

У той же час в державні органи влади й надалі щорічно надходили сотні заяв від віруючих РПЦ про реєстрації їхніх громад і відкриття храмів. Це свідчить про те, що релігійність населення не зменшувалася. Додатковим імпульсом для неї в західноукраїнських областях стала подія, яка швидко облетіла чи не весь християнський світ, коли 26 квітня 1987 року у селі Грушів Дрогобицького району Львівщини 12-річна Марія Кізін побачила на зовнішньому балконі каплички Божу Матір. Ця звістка відразу стала відома односельцям, які прийшли до каплички і також побачили об'явлення Богородиці. А незабаром про це дізналося усе населення регіону, краї-

ни, навіть Європи. Почалося масове паломництво у с. Грушів: село заповнили тисячі авто і десятки тисяч віруючих. Згодом, 7 липня 1988 року, закрити із 1959 року церкву у селі з дозволу влади було відкрито. Почалися богослужіння, на яких були присутні й віруючі з інших населених пунктів, паломництво яких, уже не таке масове, не припинялося.

Політичні трансформації в СРСР, які почалися у другій половині 1980-х років, призвели до ослаблення атеїзації суспільства, тому наприкінці 1987 року почалася повільна реєстрація православних громад і відкриття закритих церков, але в західноукраїнських областях така тенденція відновлення ще не почалася. Так, у Львівській області в 1988 році діяли 578 громад РПЦ [10, с. 53], тобто, за останнє десятиліття кількість громад зменшилася на сто у порівнянні до другої половини 1970-х років. А з цього випливає, що приблизно в межах цих років влада щорічно знімала з реєстрації близько десяти громад і закривала стільки ж храмів.

Але рух за відродження УГКЦ і УАПЦ, який динамічно активізувався у 1988 році, привів до легалізації цих церков (восени 1989 року — УГКЦ і через рік — УАПЦ), що спонукувало комуністичну владу в західноукраїнських областях, спільно з РПЦ, почати швидко реєстрацію релігійних громад і «затухаючих» та неосвоєних церков, щоб у такий спосіб заблокувати поширення УГКЦ і УАПЦ в регіоні, та захопити, начебто «законно», колишні храми греко-католиків. Тому в 1989 році РПЦ у Львівській області уже мала 702 зареєстровані громади та стільки ж церков. Але після легалізації УГКЦ і УАПЦ віруючі почали активно виходити, в основному, усією громадою із підпорядкування РПЦ та переходити в лоно УГКЦ або УАПЦ. Отож, наприкінці 1991 року, станом на 1 січня 1992 року, у Львівській області діяли уже тільки 166 громад УПЦ (зміна назви із січня 1990 року як автономної у правах у підпорядкуванні Московському патріархату), натомість УАПЦ мала 578 громад, а УГКЦ — 1222 громади [10, с. 61].

Висновки. Отож, московське православ'я, насажене у Галицькому регіоні, зокрема й у Львівській області, у другій половині 1940-х років, було чужинським і віддано служило комуністичній владі, незважаючи на її репресії проти нього упродовж її іс-

нування. Свідченням неприйнятності московського православ'я є масова трансформація релігійних громад галицьких областей, в т. ч. й Львівщини, із РПЦ МП у лоно УГКЦ чи УАПЦ у 1989—1991 рр. І в наш час ця релігійна інституція вірно служить путінській Росії, будучи її п'ятою колоною, пропагує «русский мир» як важливий вектор російського панславізму у її зовнішній імперській політиці, що є одним із небезпечних чинників незалежності України, її безпеки і розвитку як у внутрішньому, так і в зовнішньому аспектах на шляху до євроінтеграції.

1. Стоцький Ярослав. *Держава і релігії в західних областях України: конфес. трансформації в контексті держ. політики 1944—1964 років*: ФАДА; ЛТД, 2008. 510 с.
2. *Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО)*. Ф. п. 3. Оп. 9. Спр. 231.
3. *Законодавство про релігійні культури (Збірник документів і матеріалів)*. Київ: Вид-во Політичної літератури України, 1973. 264 с.
4. ДАЛО. Ф. р. 1332. Оп. 1. Спр. 34.
5. ДАЛО. Ф. р. 1332. Оп. 1. Спр. 31.
6. ДАЛО. Ф. р. 1332. Оп. 2. Спр. 38.
7. ДАЛО. Ф. п. 3. Оп. 59. Спр. 196.
8. ДАЛО. Ф. п. 3. Оп. 59. Спр. 273.
9. *Історія релігії в Україні: у 10 т.* Київ: Український Центр духовної культури, 1999. Т. 3. 560 с.
10. Стоцький Ярослав. *Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988—1998 рр.)*. Тернопіль: Астон, 1999. 120 с.

REFERENCES

- Stotsky, Yaroslav. (2008). *State and religions in the western regions of Ukraine: denominations, transformation in the context of state. politics of 1944—1964 years*. FDA; Ltd. [in Ukrainian].
- State Archives of Lviv Region (referred to DALO)*. F. p. 3. Op. 9. Spr. 231 [in Ukrainian].
- (1973). *Legislation on religious cults (Collection of documents and materials)*. Kyiv: Political Literature of Ukraine [in Ukrainian].
- ДАЛО. F. r. 1332. Op. 1. Spr. 34 [in Ukrainian].
- ДАЛО. F. r. 1332. Op. 1. Spr. 31 [in Ukrainian].
- ДАЛО. F. r. 1332. Op. 2. Spr. 38 [in Ukrainian].
- ДАЛО. F. p. 3. Op. 59. Spr. 196 [in Ukrainian].
- ДАЛО. F. p. 3. Op. 59. Spr. 273 [in Ukrainian].
- (1999). *History of religion in Ukraine: in 10 vol. (Vol. 3)*. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture [in Ukrainian].
- Stotsky, Yaroslav. (1999). *Religious situation in Ukraine: problems and trends of development (1988—1998 years)*. Ter-nopil: Aston [in Ukrainian].